

Гвоздїй С.П.,

доцент кафедри медичних знань та безпеки життєдіяльності
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент: Нестеренко В. В.,

професор кафедри дошкільної педагогіки Державного закладу
"Південноукраїнський національний педагогічний університет імені
К. Д. Ушинського", доктор педагогічних наук

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ТА СИСТЕМНИЙ ПІДХОДИ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНА "КУЛЬТУРА БЕЗПЕЧНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ"

У статті проаналізовано культурологічний і системний підходи як методологічну основу дослідження феномена "культура безпечної життєдіяльності". З'ясовано сутнісні ознаки підходів та особливості їх реалізації. Визначено компоненти досліджуваного феномена.

Ключові слова: культурологічний підхід, системний підхід, культура безпечної життєдіяльності.

Постановка проблеми. Культура безпечної життєдіяльності (КБЖД) – це особистісний феномен, який необхідно формувати у студентської молоді у зв'язку із підвищеним рівнем небезпек у суспільстві, ризиками в повсякденному житті та під час праці. Проте в сучасних педагогічних дослідженнях не висвітлено методологічні підходи, які уможливили б розгляд культури безпечної життєдіяльності як предмет дослідження різнобічно та з погляду різних наукових традицій. З урахуванням провідних ідей розвитку освітньої галузі вищої школи та для побудови моделі формування культури безпечної життєдіяльності необхідно визначити підходи для дослідження культури безпечної життєдіяльності та процесу її формування в підготовці студентів університетів, отримання нових знань (понять, критеріїв, теорій, гіпотез) та організації застосування нових знань у практичній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання порушеної проблеми і на які спирається автор. Ураховуючи, що методологічні підходи визначають загальну стратегію побудови процесу пізнання і реалізуються в дослідженні в усіх областях діяльності та на всіх етапах конкретного пізнавального процесу [13], методологічні підходи розуміємо як наукову основу, на якій ґрунтується пояснення досліджуваних наукових явищ і розкриваються їх закономірності.

Серед значної кількості методологічних підходів саме культурологічний і системний розглядаємо як основу для проведення дослідження щодо культури безпечної життєдіяльності. Так, культурологічний підхід, зазначають науковці, є сукупністю методологічних прийомів, що забезпечують аналіз будь-якої сфери соціального і психологічного життя (зокрема освіти та педагогіки) на основі системоутворювальних культурологічних понять, таких, як культура, культурні норми й цінності, уклад, спосіб життя, культурна діяльність тощо (Л. Виготський, Н. Гарашкін, Д. Дегтярьов, С. Косян, О. Леонтєв, А. Лурія, А. Рогова, С. Уфїмцев та ін.). Учені наголошують, що завдяки культурологічного підходу в розгляді педагогічних явищ забезпечується їх аналіз на широкому соціокультурному тлі. Культурологічний підхід передбачає вивчення загальних

закономірностей розвитку культури особистості й соціуму, принципи їх функціонування, взаємодії і взаємозалежності, що дозволяє використовувати його основні положення в аналізі впливу зовнішнього середовища на професійне становлення студента, його здатність жити в контексті світової культури, сприймати загальнолюдські цінності та гармонійно співставляти їх з національними цінностями та цінностями свого життя (В. Дмитрієва, Н. Карпова, Л. Макарова, О. Макусев, В. Марєєв, О. Морозова, О. Птіцина, Н. Пядушкіна, І. Шаршов, Н. Щуркова, О. Щипанкіна, Г. Ярулліна та ін.).

У сучасних науково-методологічних дослідженнях (Л. Болдирєва, Ю. Боловінцев, Д. Букач, О. Крушельницька, О. Кустовська, І. Рассоха, Н. Савельєва та ін.) системний підхід є базовим напрямом методології наукових досліджень і засновується на розгляді об'єкта дослідження як цілісної сукупності взаємопов'язаних і взаємодіючих об'єктів та їх відносин з метою підвищення ефективності його функціонування. Системний підхід є єдиним, найбільш оптимальним підходом до пізнання, який дає можливість отримати повне й цілісне уявлення про об'єкт дослідження. Проте вченими не розглядалися методологічні підходи щодо феномена "культура безпечної життєдіяльності", тому **метою статті** є обґрунтування реалізації культурологічного та системного підходів у якості методологічної основи дослідження феномена "культура безпечної життєдіяльності".

Виклад основного матеріалу. Значні перетворення й переосмислення процесів у суспільстві, освіті, соціумі спонукають до пошуку об'єктивних методологічних основ, у якості яких у дослідженні культури безпечної життєдіяльності розглядаємо культурологічний підхід.

Освіта в сучасній соціокультурній ситуації постає як особлива сфера сприяння культурному розвитку й саморозвитку особистості на основі їх (освіти та культури) співвідношення: "культура є умовою освіти, освіта є умовою культури ... Освіта є відносно самостійним механізмом запуску нових форм культури і навпаки: культура є відносно самостійним механізмом запуску нових форм освіти" [1, с. 70]. Основним методом проектування освіти з безпечної життєдіяльності, її розвитку має бути культурологічний підхід, який передбачає спрямування всіх компонентів освіти до культури й людини як її творця та суб'єкта, здатного до саморозвитку. Освіта розглядається як частина культури, яка розвиває її та водночас живиться нею. Отже, щоб забезпечити усвідомлення людиною загальнолюдських цінностей та ідеалів культури, сприйняття їх, освіта має бути культуровідповідною [5; 18].

Культурологічний підхід у дослідженні процесу формування у студентської молоді КБЖД здійснюється в контексті загальнофілософського розуміння культури, розглянутої на рівні буденної і теоретичної свідомості. Такий підхід передбачає розуміння феномена культури як стрижневого в поясненні сутності людини, її свідомості та життєдіяльності [7; 10; 12]. У логіці цього підходу різні аспекти сутності людини як суб'єкта культури (свідомість, самосвідомість, духовність, моральність, творчість) розуміються як складові цілісної культурної людини; поняття "культура" використовується для пояснення свідомості й життєдіяльності людини, що дозволяє розглядати особистість як вільну, активну індивідуальність, здатну до самовизначення під час спілкування з іншими особистостями, культурами тощо.

Ю. Бойчук [4] у сутності культурологічного підходу вбачає вивчення світу людини в контексті її культурного існування, в аспекті того, чим світ є для людини, яким сенсом він для неї наповнений. Це вивчення культурної наповненості реальності, наявних культурних програм. Культурологічний підхід зумовлений об'єктивним зв'язком людини з культурою як системою цінностей. Людина містить у собі частину культури і розвивається на основі засвоєної нею культури; при цьому людина вносить у неї принципово нові положення, стає творцем нових елементів культури. Таким чином, освоєння культури як системи цінностей є розвитком самої людини та її становлення як творчої особистості [4; 16].

Сучасна педагогічна парадигма базується на гуманістичних засадах, які визнають людину суб'єктом культури, її головною дієвою особою. Основоположна ідея людиноцентризму передбачає своїм об'єктом цінність людини як особистості й будується на визнанні її прав на вільний розвиток і виявлення своїх здібностей. Ця парадигма актуалізується новим розумінням сучасної культури, орієнтованої на самоцінність та біопсихосоціальну унікальність людини [4]. Стрижнем розуміння людини, її свідомості й життєдіяльності є феномен культури, який розглядається безпосередньо культурологічним підходом. Отже, для максимальної відповідності наявному типу культури, вимогам і запитам сучасної цивілізації необхідно проектувати систему формування КБЖД студентської молоді за вимогами культурологічного підходу.

Наголошуючи на затребуваності культурологічного підходу у вищій освіті, Є. Бондаревська та О. Беляєв зазначають, що "культурологічна освіта – це освіта, центром якої є людина, яка пізнає і яка чинить культуру шляхом обміну духовними цінностями та особистісними смислами, створюючи твори індивідуальної та колективної творчості" [3, с. 29]. При цьому "твором" є продукт не тільки мистецтва, а й будь-якої іншої сфери професійної діяльності. Культурологічний підхід дозволяє по-новому розставити акценти в освіті взагалі та у вищій зокрема – з отримання освіти "на все життя" (означає базовість, ґрунтовність, але разом з тим статичність і шаблонність) до здобуття освіти, що відбувається "упродовж усього життя" (передбачає особливу динамічність, удосконалення загальної та професійної культури відповідно реалій, які постійно змінюються) [8].

Як методологічна основа дослідження культури безпечної життєдіяльності культурологічний підхід передбачає погляд на безпечну життєдіяльність, принципи, компоненти, процеси як на феномен культури. Означений феномен дозволяє розглядати їх на тлі соціальних, культурних, освітніх ситуацій з урахуванням процесів у минулому, сучасному й майбутньому. Культурологічний підхід як основа КБЖД передбачає розгляд феномена культури базовим у розумінні й поясненні людини, її свідомості щодо ставлення до своєї безпеки, безпеки тих, хто поряд, безпеки в цілому. Таким чином, з точки зору гуманістичної позиції окреслюється, що людина визнається суб'єктом культури, її головною дієвою особою.

Реалізація культурологічного підходу в дослідженні культури безпечної життєдіяльності спрямована на підготовку студента, майбутнього фахівця, як носія загальної, професійної культури та культури безпечної життєдіяльності задля успішної самореалізації у професійній, особистій життєдіяльності, повноцінного існування в довіллі та світі.

Таким чином, культурологічний підхід є сукупністю методологічних прийомів, що забезпечують аналіз будь-якої сфери соціального та психічного життя на основі системоутворювальних культурологічних понять [12]. У вивченні об'єктів, процесів і явищ суспільного та особистісного плану акцентовано виявляються й аналізуються найбільш характерні для безпечної життєдіяльності культурні аспекти. Культурологічний підхід забезпечує зміну уявлення про основоположні цінності освіти як виключно інформаційно-знаннєві та пізнавальні, зняття вузької наукової орієнтованості його змісту і принципів побудови навчального плану, розширення культурних основ змісту навчання й виховання, уведення критеріїв продуктивності і творчості до діяльності викладача та студента.

З позиції культурологічного підходу формування культури безпечної життєдіяльності є культуро-творчим освітнім процесом, у якому студент і викладач реалізують себе як суб'єкти культури, а зміст освіти будується відповідно до змісту загальної культури, оскільки в сучасності становлення в особистості цінностей життя, здоров'я, безпеки, реалізація індивідуальності розглядаються як критерій соціального прогресу суспільства [7].

Ще один методологічний підхід, який розглядаємо, – **системний**. Практично всі сучасні науки побудовані за системним принципом. Реалізація означеного підходу обумовлена нами з огляду на те, що культура безпечної життєдіяльності – це складна,

динамічна система, яка функціонує в умовах різних факторів зовнішнього середовища та змін внутрішнього стану студентів, має специфічні особливості. Означений феномен не формується стихійно; управління змінами має упорядкований характер. Тому системний підхід дозволяє бачити КБЖД як цілісний об'єкт, передбачає виокремлення його компонентів і їх розгляд з позиції системоутворювальних зв'язків, ієрархічних відношень і структурних характеристик [14].

Поняття "системний підхід", що асоціюється, зазвичай, з іншими, близькими за значенням термінами: "системні дослідження", "системний аналіз", "загальна теорія систем", – визначається як метод дослідження складних об'єктів, утворень, речей, явищ, в основі якого досліджувані об'єкти розглядаються в якості цілісної системи [17]. Сутність цього підходу безпосередньо пов'язується з визначенням поняття "система", яке в різних словниках трактується по-різному, проте основний його зміст відображає той факт, що це завжди група інтерактивних, взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів, які складають ту або іншу цілісність [17]. Термін "система" звично застосовується для того, щоб указати на зібраність, організованість групи елементів, відмежованість її від інших груп і елементів. Тобто до поняття "система" увіходять ще й зв'язки між частинами.

Існує також велика кількість визначень системи, які відокремлюють її з "несистем" [6]. Система – це "сукупність елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним, яка утворює певну цілісність, єдність"; "організована або взаємопов'язана група об'єктів; набір або сукупність речей, пов'язаних, з'єднаних або залежних одна від іншої таким чином, що виникає складна єдність; ціла, складена згідно деякої схеми з правильно впорядкованих частин" [15]. Системний підхід – напрямок методології наукового пізнання і практики, в основі якого лежить розгляд об'єктів як складних систем. Він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта, виявлення істотних елементів, установлення різноманітних типів зв'язків між елементами та зведення сукупності елементів і зв'язків до єдиної моделі [9]. Якщо врахувати, що система – це сукупність елементів, що взаємодіють та об'єднані однією метою, системний підхід у дослідницькій діяльності полягає в забезпеченні її комплексності та цілеспрямованості.

Сутність системного підходу формулювалася багатьма авторами. У розгорненому вигляді вона сформульована В. Афанасьєвим [2], яким визначено низку взаємопов'язаних аспектів, які в сукупності та єдності становлять системний підхід:

- системно-елементний, що відповідає на запитання, з чого (яких компонентів) утворена система;
- системно-структурний, що розкриває внутрішню організацію системи, спосіб взаємодії компонентів, які її утворюють;
- системно-функціональний, що показує, які функції виконує система та її компоненти;
- системно-комунікаційний, що розкриває взаємозв'язок певної системи з іншими, як за горизонталлю, так і за вертикаллю;
- системно-інтегративний, що показує механізми, чинники збереження, удосконалення та розвитку системи;
- системно-історичний, що розкриває, як, яким чином виникла система, які етапи розвитку проходила, які її історичні перспективи.

Важливою особливістю системного підходу є те, що він об'єднує не тільки об'єкт; процес дослідження також розглядається як складна система, завдання якого – звести до з'єднання, до єдиного цілого різноманітні моделі об'єкта. Реалізація системного підходу в дослідженні культури безпечної життєдіяльності зумовлюється й тим, що означений феномен має основні ознаки та якості різноманітних систем [14], а саме:

- елементи системи, до яких відносяться частини й компоненти;
- якості, які включають якості елементів системи;
- взаємозв'язок елементів і якостей системи як цілого;

- структуру системи, яка відображає найбільш суттєві та стійкі зв'язки між елементами системи;
- ієрархічність, що характеризує залежно від положення системи;
- певний стан, який дозволяє характеризувати її стійкість чи переходи з одного стану до іншого;
- функціонування;
- процесуальність і динамічність, що пов'язано з її розвитком, який характеризується удосконаленням структури і функцій системи під впливом внутрішніх факторів.

Як перший крок у реалізації системного підходу в дослідженні культури безпечної життєдіяльності як системи нами було виокремлено її складові частини. На нашу думку, до таких компонентів варто віднести соціально-імперативний (набір знань, уявлень про стандарти, норми, правила, закони, систему цінностей щодо безпечної життєдіяльності тощо); діяльнісно-оперативний (сформовані вміння й навички, безперечне дотримання правил безпеки, намагання мінімізації ризиків, здатність алгоритмізації поведінки в небезпечних ситуаціях тощо); особистісно-ціннісний (готовність, мотивація та здатність до безпечної життєдіяльності; життєстійкість (залучення, контроль, сприйняття ризику); визнання ненасильства як основи життя суспільства; визнання цінності життя, здоров'я (здатність адекватно реагувати на небезпеки, швидко приймати рішення, мати прагнення до зниження агресивності, наявність мотивації та особистісного бажання перебувати в безпеці тощо). Усі зазначені компоненти взаємопов'язані; зміни в одному з них приводять до змін в інших компонентах.

В. Шарко [18], характеризуючи взаємозв'язки, взаємовідносини і взаємодію компонентів, зауважує, що зміни в компонентах не відразу призводять до змін всієї системи, а для збереження цілісності і стійкості система протягом певного часу виявляє супротив змінам. Тільки після накопичення певних змін у всіх компонентах системи вона переходить до стану, що характеризується іншими якісними показниками. Під час аналізу компонентів системи необхідно враховувати, що кожний елемент системи виконує в ній певні функції і в межах цих функцій виявляє активність та зберігає самостійність.

Другим кроком в реалізації системного підходу до дослідження КБЖД є виявлення зв'язків між елементами цієї системи. Отже, між елементами системи КБЖД виокремлюємо зв'язки взаємодії, генетичні зв'язки (один об'єкт є основою для появи іншого); зв'язки перетворення (перехід компонента з одного рівня до іншого); зв'язки побудови; зв'язки функціональні (забезпечують життєдіяльність та існування системи); зв'язки розвитку тощо. У формуванні КБЖД вплив одного компонента на інший і систему в цілому супроводжується її переходом від одного стану до іншого, набуттям нових системних якостей, що слугує підтвердженням наявності зв'язків взаємодії, перетворення, функціональності та розвитку. Для зміни структури системи необхідні якісні зміни її елементів, здатні привести систему до іншого, більш якісного стану, що може супроводжуватися зміною структури.

Отже, системний підхід передбачає виділення в досліджуваному об'єкті не окремих елементів, а тих системоутворювальних характеристик, які визначають її внутрішню природу і якісну своєрідність, принцип його побудови, структурування [11]. Системний підхід є основним у визначенні теоретичної частини дослідження та моделювання процесу формування культури безпечної життєдіяльності студентів класичного університету.

Висновки. Таким чином, на основі проведеного аналізу та обґрунтування реалізації культурологічного й системного підходів у дослідженні феномена "культура безпечної життєдіяльності", з'ясування їх сутнісних ознак і особливостей можемо зробити висновок, що саме означені підходи можуть слугувати методологічною базою наших подальших наукових пошуків. Окреслені методологічні підходи уможливають з'ясування й перетворення схеми наукової діяльності в повсякденний людський досвід, забезпечують

раціональну логіку наукової діяльності, що й розглядаємо як **перспективу наших подальших розробок**.

Список використаних джерел

1. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы / С.И. Архангельский. – М. : Высшая школа, 2009. – 367 с.
2. Афанасьев В.Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1981. – 432 с.
3. Беляев А.В. Формирование ключевых компетенций в образовательном процессе / А.В. Беляев // Проблемы обеспечения целостности образовательного процесса : материалы научно-практической конференции (апрель, 2004). – Ставрополь : Издательство СГУ, 2004. – С.27–31.
4. Бойчук Ю. Д. Культурологічний і аксіологічний підходи до формування еколого-валеологічної культури студентів педагогічних навчальних закладів / Ю. Д. Бойчук // Вісник НТУУ "КПІ". – 2009. – № 3. – (Серія "Філософія. Психологія. Педагогіка"). – С. 121–125.
5. Горячко Е.С. Традиция в культурном пространстве : парадигмы исследования / Е. С. Горячко // Известия Саратовского университета. Новая серия. – 2014. – Т. 14. – № 3. – (Серия "Философия, психология, педагогика"). – С. 18–21.
6. Гунзунова В. А. Системный подход к исследованию саморегуляции субъекта педагогической деятельности / В. А. Гунзунова // Вестник Бурятского государственного университета. – 2012. – № 5. – С. 10–15.
7. Жабиков В. Е. Культурологический подход как методологическое основание процесса подготовки специалиста в сфере физической культуры / В. Е. Жабиков // Мир науки, культуры, образования. – 2009. – № 3. – С. 227–230.
8. Короткова Г. В. Методология компетентностного образования / Г. В. Короткова, О. С. Синепупова // Journal scientific research publications. Научно-исследовательские публикации. – 2013. – № 3. – С. 5–10.
9. Кудж С.А. Системный подход в диссертационных исследованиях / С. А. Кудж, В. Я. Цветков // Перспективы науки и образования. – 2014 – № 3 (9). – С. 26-32.
10. Лисакова І.В. Культурологічний підхід як методологія формування екологічної культури у післядипломній екологічній освіті / І. В. Лисакова // Екологічні науки. Прикладна екологія. – 2013. – № 2. – С. 154–161.
11. Ломов Б. Ф. Изучение человека на основе системного подхода / Б. Ф. Ломов // Человек в системе наук. – М., 1989. – С. 5–13.
12. Масленникова С.Ф. Роль культурологического подхода в воспитании студентов / С. Ф. Масленникова // Аргіоі : електронний научний журнал. – 2013. – № 1. – (Серія "Гуманитарные науки"). – С. 1–8.
13. Основи наукових досліджень у соціальній роботі : навчальний посібник [Електронний ресурс] / Букач М. М., Попова Т.С., Клименюк Н.В. – ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua /index.php?m=2&b=327>. (17.01.2016)
14. Рогалева Г.И. Системный подход в исследовании воспитательного пространства университета / Г. И. Рогалева // Вестник Бурятского государственного университета. – 2013. – № 1. – С. 199–203.
15. Садовский В.Н. Система // Новая философская энциклопедия : В 4 т. –М. : Мысль, 2001. – Т. 3. – 552 с.
16. Сундеева Л.А. Культурологический подход к проектированию современных образовательных систем / Л.А. Сундеева // Вектор науки ТГУ. Педагогика. – 2010. – № 3 (13). – С. 341–343.
17. Чумаков А. Н. Системный подход и его значение для глобальных исследований / А.Н. Чумаков // Пространство и время. – 2014. – № 4(18). – С. 30–34.

---

18. Шарко В.Д. Методична підготовка вчителя фізики в умовах неперервної освіти : монографія / В. Д. Шарко. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2006. – 400 с.

Гвоздий С.П. Культурологический и системный подходы как методологическая основа исследования феномена "культура безопасности жизнедеятельности"

В статье проанализированы культурологический и системный подходы в качестве методологической основы исследования феномена "культура безопасной жизнедеятельности". Выявлены существенные признаки подходов, особенности их реализации. Определены компоненты изучаемого феномена.

Ключевые слова: культурологический подход, системный подход, культура безопасной жизнедеятельности.

Gvozdi, Svitlana. Cultural and Systemic Approaches as a Methodological Basis for the Study of the Phenomenon of "Culture Safe Life and Activity"

The article analyzes the cultural and systemic approaches as a methodological basis for the study of the phenomenon of "culture of safe life and activity". It is elucidated the essential features of approaches and features of their application. Author defined components of the phenomenon that is being studied.

Keywords: cultural approach, system approach, culture of safe life and activity.